

Arhitektura: redefiniranje človeškega prebivanja

Pogovor z Radom Riho

Abstract

Architecture: A Redefinition of Human Habitation. A Conversation with Rado Riha

The interview is based on the premise that architecture creates conditions for human habitation. The interviewee, philosopher Rado Riha, emphasizes that we can answer the question of how architecture achieves this only after we have answered the question of what is human habitation. In his opinion, the human being possesses an endless capability of self-creation. Creative architectural thought encourages this very capability, and leads one to constant reinvention. Architecture facilitates this constant reinvention by perpetually redefining itself in each historical context.

Keywords: philosophy of architecture, architecture, architectural user, dwelling

Povzetek

Izhodiščna teza intervjuja je stališče, da je arhitektura dejavnost, ki ustvarja pogoje za človeško prebivanje. Filozof Rado Riha pri tem poudarja, da vprašanje, kako lahko arhitektura to naredi, zahteva še odgovor na vprašanje, kaj sploh je človeško prebivanje. Sam zavzame stališče, da je za človeka značilna neskončna zmožnost samokreacije, prav to pa je tisto, kar podpira kreativna miselna praksa arhitekture: človeka vodi k temu, da se vedno znova na novo izumlja. To arhitektura počne tako, da se tudi sama nenehno redefinira, nenehno odgovarja na vprašanje, kaj v vsakokratni zgodovinski situaciji arhitektura sploh je.

Ključne besede: filozofija arhitekture, arhitektura, arhitekturni uporabnik, prebivanje

Filozof Rado Riha je znanstveni svetnik in predstojnik Filozofskega inštituta ZRC SAZU. Raziskovalno dela na področju Marxove kritike politične ekonomije, sodobne kontinentalne, predvsem francoske filozofije, Lacanove psihoanalize, med klasičnimi filozofi pa je njegov referenčni avtor Immanuel Kant. Skupaj s filozofinjo Jelico Šumič Riha sta v okviru Filozofskega inštituta ZRC SAZU v devetdesetih letih prejšnjega stoletja prva v Ljubljano pripeljala francoska filozofa Alaina Badiouja in Jacquesa Rancièrja. Pred kratkim je pri dunajski založbi Turia+Kant izšla njegova knjiga *Kant in Lacan'scher Absicht*, predelana različica slovenske knjige *Kant in drugi kopernikanski obrat filozofije*. V svojem filozofskem delu se Riha ukvarja tudi z arhitekturo: na predavanju na konferenci Arhitekturni epicentri v Ljubljani (MAO) leta 2007 je poudaril, da ga zanimajo srečanje med arhitekturo in filozofijo, njuni skupni problemi in njuna skupna vprašanja. Eno takšnih vprašanj je tudi vprašanje možnosti človeškega prebivanja. Arhitektura si prizadeva, da bi v svetu ustvarjala pogoje za človeško prebivanje, in išče načine, kako bi to naredila. A to vprašanje zahteva, kot pravi Rado Riha, še dodaten korak, in sicer odgovor na vprašanje, kaj človeško prebivanje sploh je.

Arhitekti si vedno znova prizadevamo, da bi povedali, za kaj je arhitektura dobra, da bi osmislili svoje delovanje. V zadnjem času se kot takšen »utemeljitveni moment« arhitekture pogosto navaja, da arhitektura ugodno vpliva na počutje in razpoloženje ljudi, da izboljšuje njihovo psihosomatsko zdravje. To trdi, denimo, arhitekturni teoretik Alberto Perez-Gomez v svoji zadnji knjigi z naslovom *Attunement*, pri čemer daje arhitekturi še večjo moč: pravi, da odpira možnost za človeško prebivanje, za to, da lahko človek zares prebiva v svetu. Se strinjaš s temi opredelitvami arhitekture? Bi tudi sam rekel, da je to tisto, zaradi česar je arhitektura dobra?

Najprej bi pripomnil nekaj, kar ne zadeva le arhitekture. Če začnemo razmišljanje o neki človeški dejavnosti, v najinem primeru torej o arhitekturi, z vprašanjem, za kaj je ta dejavnost dobra, če se, še preden odgovorimo na vprašanje, kaj ta dejavnost je in kaj je specifični način njenega delovanja, vprašamo, čemu služi, potem smo to dejavnost že vnaprej vpisali v rubriko služnosti in potencialne koristnosti. Oziroma, povedano nekoliko drugače, sprejeli smo vseprisotno zahtevo našega časa, lahko ji rečemo kar kapitalistična paradigma, da mora vse nečemu služiti, biti za nekaj uporabno, skratka, biti del pogona. Mislim, da je za teorijo ali pa filozofijo arhitekture veliko bolj produktivno, če začne z navidezno preprostim, v resnici pa precej težavnim vprašanjem, kaj je arhitektura po svojem pojmu, kako je torej treba in mogoče pojmovno določiti arhitekturo. In šele na podlagi konstrukcije pojma arhitekture je mogoče potem razviti, ali je in kako je arhitektura določena tudi s svojo uporabnostjo. Če pa nas v razmišljanju o arhitekturi vprašanje njene uporabnosti vodi, smo že vnaprej sprejeli predstavo, da je temeljno določilo vsake stvari njena uporabnost. To pa nas pripelje pred zagatno dejstvo, da obstaja kup stvari, ki ne služijo ničemur, ki so tako rekoč same sebi namen. Filozofija je,

recimo, miselna praksa, ki spremlja človeštvo tako rekoč od njegovega začetka. Pa vendar je dejavnost, ki ne služi ničemur, razen mišljenju samemu. Filozofija je oziroma mora biti dobra za misliti, in to je vse. Kakšne druge uporabne vrednosti nima. Paradoks je seveda v tem, da nas lahko zgolj takšno stališče pripelje do produktivne uporabe filozofije. Tako kot nas po mojem lahko zgolj natančen odgovor na vprašanje, »kaj je arhitektura« pripelje tudi do specifičnega načina njene uporabnosti in do njenega uporabnika. Še to: če govorim o pojmu arhitekture, potem izhajam iz tega, da obstajata dva osnovna pojma arhitekture. Arhitekturo lahko vežemo ali strogo na delo oziroma produkte dela arhitektov. Lahko pa razumemo kot arhitekturo tudi kar vsako grajeno strukturo. Za vse, kar je pozidano in poseljeno, lahko rečemo, da je arhitektura. Arhitektura postane torej pojem za način človeškega prebivanja. Način človeškega prebivanja v dveh med seboj tesno povezanih pomenih: kot specifičen način, na katerega v svetu prebiva človek. In pa kot način, ki določa, kaj pravzaprav je človeka vredno človeško prebivanje v svetu.

Skratka, preden skušamo odgovoriti na vprašanje, zakaj je arhitektura dobra, si moramo po tvojem mnenju zastaviti vprašanje, kaj arhitektura sploh je?

Natančno to, če ponovim, samo vprašanje, zakaj je nekaj dobro, že implicira, če je postavljeno kot *izhodišče* razpravljanja, da mora biti neka stvar vedno za nekaj dobra. Kakorkoli je že razumljiv strah arhitektov pred očitkom, da delajo arhitekturo samo za arhitekto, pa mislim, da lahko le arhitektura, ki je arhitekturno dobra, ki torej ni dobra za nič, ampak je dobra samo za arhitekturo, doseže to, da je dobra tudi za ljudi in za okolje. Če pa je izhodišče, pa čeprav le tiho izhodišče razmišljanja o arhitekturi, da mora nečemu služiti, potem bo to izhodišče prej ali slej pripeljalo do tega, da bo arhitektura podrejena nekemu arhitekturi zunanjemu smotru. In nasprotno, le če razviješ arhitekturo v njenem strogo arhitekturnem pojmu, je mogoče priti do tega, da je to grajena struktura, ki je namenjena bivanju ljudi. Ko prideš do tega, pa se seveda takoj postavi tudi vprašanje, kakšnemu bivanju ljudi. In arhitekt ali arhitektka lahko s svojim arhitekturnim odgovorom na to vprašanje precej prispeva k temu, da bo vprašanje človeškega prebivanja razvito v vsej njegovi vsebinski kompleksnosti. Navsezadnje arhitektura ni odgovor na zahtevo po zatočišču, ki je skupna ljudem in živalim.

In kako bi sam opredelil človeka vredno prebivanje? V čem vidiš določilo takšnega načina prebivanja?

To določilo je odvisno od vsakokratnega časa in prostora tega človeškega prebivanja. A tako kot zadovoljevanje lakote pri človeku ni samo sredstvo preživetja, pač pa je hkrati izraz in sredstvo vsakokratne specifične kulture človeškega bivanja, tudi pojem človeškega prebivanja vsebuje in zadovoljuje potrebe, ki niso zgolj potrebe po varnosti in preživetju, ampak so družbeno, kulturno proizvedene in določene potrebe.

Skratka, če se vrnem k temu, kar sem povedal prej: ko arhitekturo ločimo od zadovoljevanja osnovnih potreb, recimo potrebe, da je človek na varnem, na toplem, pridemo do bolj abstraktne opredelitve, da arhitektura zadovoljuje potrebe človeškega bivanja. Tu se potem takoj postavi vprašanje, kaj pa to človeško prebivanje oziroma bivanje je? Kaj je človeka vredno prebivanje, kaj je specifična kulturna oblika tega bivanja? Odgovor na ta vprašanja pa seveda ni samo stvar arhitekture, temveč je tudi oziroma je predvsem stvar vsakokratne družbene in kulturne ureditve, vsakokratnega načina, kako družba razume samo sebe, kako je v njej razumljena arhitektura, kaj so smotri in cilji družbe, itn. Je cilj družbe, da moraš vedno proizvajati nekaj koristnega in uporabnega, o čemer potem v zadnji instanci odloča trg, tako da vedno proizvajamo za trg? Ali pa bi bilo vendarle mogoče te cilje opredeliti tudi zunaj tržne ekonomije kapitalizma? Skratka, kaj je danes, v dobi vladavine znanosti in tehnike, človeški način bivanja? Na to pa ne odgovarja samo arhitektura, ampak tudi cela vrsta drugih znanstvenih disciplin, od urbanizma do filozofije, psihoanalize, sociologije itn.

Torej praviš, da se določilo človeškega prebivanja spreminja skozi čas in je odvisno od vsakokratne dane družbe in kulture, da torej ni nekega transtemporalnega in transsituacijskega določila, ki bi veljalo za človeško bivanje na splošno?

Tudi če odgovarjamo na splošno, se pravi transtemporalno in transsituacijsko vprašanje, kaj je človek, bomo vedno odgovorili v okvirih svoje družbe in svojega časa. Ne glede na to pa je odgovor lahko tak, da vsebuje tudi opredelitve, ki prese-gajo dani čas in prostor, se pravi, da velja tako za vsakokratni dani čas in prostor, za dani svet, kakor tudi za neki drugi čas in prostor, za neki drugi svet. In po mojem mnenju je zanimivejši, produktivnejši tisti odgovor, ki zadene nekaj, kar lahko velja vsaj minimalno transtemporalno in transsituacijsko. Skratka, kar ni le izraz samo svojega časa in svojega prostora.

Zakaj je takšen odgovor produktivnejši?

Če opredelimo človeka npr. kot proizvajalca in se zadovoljimo s tem, da rečemo, človek je bitje, ki mora, tako kot vsako živo bitje zadovoljiti svoje potrebe, zato proizvaja, nato pa dodamo, kaj proizvaja, to pa določa trg, smo dali neko opredelitev, ki izraža iz časa in prostora kapitalizma in velja zanj. Če pa rečemo, človek je živo bitje, ki samo ustvarja svojo usodo, bi bilo pa verjetno zelo nevarno, če bi to, kaj oziroma v čem ta usoda je, definirali do konca. Definiramo jo lahko vedno samo izhajajoč iz svojega časa in prostora, na tej osnovi bomo opredelili, kaj je človeška usoda, zakaj in kako je človek na svetu. Če postavimo tako definicijo, da se lahko naprej razvija, skratka, da je v sebi odprta, pa je to nekaj, kar človeku, če je res svobodno bitje, omogoča, da je svoboden. V trenutku, ko zakoličimo, kaj človek je, pa odvzamemo ravno to, kar naj bi človek v bistvu bil, to pa je, svoboden. S tem smo mu svobodo nekako vzeli – saj svoboda dejansko vedno pomeni tudi

tveganje. Pomeni tudi, da nikoli ne veš, kaj, v čem pravzaprav tvoja svoboda je. Svoboda vedno vsebuje moment nedoločenosti, radikalne odprtosti.

Ali bi torej lahko rekli, da arhitektura, ko odpira možnost za človeško prebivanje, odpira tudi možnost za to, da človek udejanja svojo svobodo?

Če je arhitektura dobra, odpira tudi možnost za to, da se pomen človeškega bivanja definira vedno na novo. Odpira torej možnost za proces nenehne redefinicije tega, kaj človek je. V tej svoji zmožnosti za nenehno redefinicijo človeškega prebivanja lahko arhitektura gotovo deluje kot eden od gradnikov človekove svobode.

Nekateri arhitekturni teoretiki trdijo, da so si človeška in živalska bivališča po svojem bistvu enaka in da o obojem lahko govorimo kot o arhitekturi: ptičja gnezda lahko veljajo za čudovite in učinkovite »arhitekturne konstrukcije«, termitnjaki so fascinantne »tektonske strukture«. Perez-Gomez, če še enkrat omenim njegovo delo, pa nasprotno trdi, da je ta analogija neustrezna, saj ima bivališče za človeka čisto poseben pomen, ker je človek bitje jezika. Se s tem strinjaš?

Glede vprašanja razlike med človekom in živaljo, natančneje, glede nepremostljivosti te razlike, se je treba s Perez-Gomezom gotovo strinjati. Perez-Gomez izhaja iz Heideggrove filozofije, sam bi dodal Marxove stavke iz prvega zvezka *Kapitala I*, ki jih poznaš tudi sama, torej: »Naša predpostavka je delo v obliki, v kateri pripada izključno človeku. Pajek opravlja operacije, ki so podobne tkalčevim. In čebela z gradnjo svojih voščenenih celic osramoti marsikaterega človeškega stavbenika. A tudi najslabšega stavbenika že vnaprej pred najboljšo čebelo odlikuje to, da celico, preden jo zgradi v vosku, zgradi v svoji glavi.« Skratka, mislim, da lahko upravičeno trdimo, da obstaja neka kvalitativna razlika med človekom in drugimi živimi bitji. Ta kvalitativna razlika je utemeljena v jeziku. V trenutku, ko je prisoten jezik, imamo opravka s subjektom in ne zgolj z živim bitjem, ki zadovoljuje svoje potrebe. Skratka, smo v nekem drugem svetu.

Tipičen ugovor temu bi bil, da imajo vendar tudi živali svoj jezik.

Ja, seveda, živali se sporazumevajo med sabo, sporazumevajo se tudi s človekom. A v tem ni problem. Ni problem v tem, da se ne bi dalo določiti podobnosti človeškega in živalskega sporazumevanja. Toda, če se še tako približaš podobnosti obeh načinov sporazumevanja, razlika med njima ostaja po mojem mnenju nepremostljiva. Povedano na malo bolj splošni ravni: seveda je mogoče zarisati neko razvojno linijo od živali do človeka. Vendar problem ni ne v možnosti ne v upravičenosti zarisovanja takšne razvojne linije. Problem je v tem, ali poteka ta razvoj zgolj evolucijsko, torej kot neprekinjena črta, ali pa poteka prek revolucij, torej prek prekinitve premočrtne razvojne linije z nekim momentom, ki deluje v njej kot prekinitvev in nastop nečesa radikalno novega, glede na svoj nastop kontingentnega. Na področju teorije znanosti se ta problem pojavlja v obliki dileme, ali je razvoj

znanosti evolucijski, ali gre torej pri njem za premočrtno kopičenje vednosti, ali pa vsebuje razvojni proces znanosti kvalitativne skoke, radikalne, revolucionarne preoke v dojemanju in prakticanju znanosti – takšna revolucionarna sprememba se zgodi, denimo, z Galilejevo matematizacijo narave. Obe usmeritvi je mogoče zagovarjati, vprašanje je, kakšne so teoretične in praktične posledice ene ali druge usmeritve. Odgovora na to vprašanje pa bi nas po mojem preveč oddaljila od najine teme, arhitekture.

Ostaniva torej pri vprašanju človeškega jezika: kako bi sam opredelil razliko med živalskim in človeškim jezikom, tisto razliko, ki je odločilna za to, da je človeško bivališče po definiciji nekaj drugega od živalskega?

Preprosto, gre za dva svetova. Tega, kar me loči od živali, ni mogoče zajeti z neko nevtralno definicijo. Da ne bo nesporazumov: zagovarjati neko kvalitativno razliko med človeškim in živalskim bivanjem absolutno ne pomeni zagovarjati nadrejenosti ali nemara celo večvrednosti človeškega bivanja. A v dejstvu, da človek misli in da je kot misleče bitje govoreče bitje, je vsebovana neka kvalitativna razlika med obema. Tu se lahko spomnimo na definicijo začetka arhitekture, ki jo je postavil Vittorio Gregotti. Njegov odgovor na vprašanje, kaj je prvi akt arhitekture, je: postavitve kamna sredi neznanega sveta. Sam razumem Gregottijevo argumentacijo takole: v naravi, to je svetu, v katerem vladajo zakoni nujnosti, je vse med seboj nekako povezano: če vržem kamen na odprtem v zrak, bo nujno padel nazaj. Postavitve kamna pa je znak in sredstvo simbolne prekinitve tega kavzalnega niza z napovedjo nečesa radikalno novega. Je zaznamovanje, še boljše, odprtje mesta za nekaj, kar ravno ni že del naravnega kavzalnega niza, je odprtje mesta za nekaj še neznanega, novega. V Gregottijevem primeru odprtje mesta za arhitekturo, ki se bo zgodila. In ki jo bo treba v njenem pomenu vedno znova na novo določiti.

Med arhitekti ni nenavadno prepričanje, da obstaja nekakšna prvinska dojemljivost, občutljivost, ki jo človek prenaša iz roda v rod, tako rekoč od praprednikov naprej, in ki jo je treba upoštevati pri projektiranju grajenega okolja, da bo to bolj celostno, harmonično, da bo zares človeško. Kaj meniš o takšnih razlagah človeka in arhitekture? Ali po tvojem mnenju lahko govorimo o nekakšni »prasubstanci« človeškega bitja, ki se ohranja skozi njegov razvoj?

Seveda lahko izhajam iz tega, da nosim kot človek v sebi Nekaj, karkoli to Nekaj že je, recimo, nekakšno prazno Človeškosti, ki se na različne načine izraža v procesu in skozi proces človeške zgodovine. Vprašanje je, kako je to prazno prišlo v človeka. Odgovor ni težak, če postavimo, da ga je vanj vsadil prvi Stvarnik. Zato je bolje, da takšne hipoteze opustimo. Zanimivejša in produktivnejša od predpostavke nekakšne prasubstance Človeškosti in eksistence prvega Stvarnika je zato po mojem hipoteza, da je za človeka značilna zmožnost neskončne samokreacije, ki pa je pri človeku v bistvu vedno kreacija iz nič – zato razvojna linija človeške kulture

tudi temelji na radikalnih prekinitvah in rezih, ne na evoluciji, temveč na revoluciji. Resnične spremembe na podlagi predpostavke o kontinuiranem razvoju preprosto ni mogoče razložiti. Je prekinitvev in vzpostavitev neke nove logike, v kateri lahko isti odgovori na ista vprašanja dobijo čisto drug pomen. Dovolj je, da se isti svet pokaže v drugačni luči, pa postane ta isti svet tudi že drugačen.

Na podoben način govoriš o arhitekturi: v svojih besedilih in predavanjih poudarjaš, da arhitektura vedno znova izumlja samo sebe, da se vzpostavlja skozi prerese, da afirmira moment novega. Na podlagi tvojega dela na področju filozofije arhitekture je videti, da te bolj kot »harmonizirajoči« učinki arhitekture na človeka in družbo – od izboljšave psihosomatskega zdravja do odpiranja možnosti za človeško prebivanje – zanima arhitektura kot nekakšna motnja, prekinitvev. Ali to drži?

Mislím, da med arhitekturo, ki omogoča dober način človeškega prebivanja, in arhitekturo, ki deluje v danem svetu kot motnja, ni zares nasprotja. Dobra arhitektura, arhitektura kot kreativna miselna praksa, je dobra, kadar deluje pravzaprav kot motnja. Motnja danih arhitekturnih kodov, danega načina konstruiranja, danega načina bivanja. Vse, kar je v človeškem življenju dobrega, deluje oziroma se vsaj začne kot motnja, kot prekinitvev. Vsaka kreacija je, če uporabim formulacijo Alaina Badiouja, akt miselnega odpora – odpora proti redu danega, obstoječega. Arhitektura kot taka je prekinitvev z nekim običajnim načinom bivanja, in to je možnost, ki jo po mojem mnenju ima arhitektura v sebi. Že sama konstrukcija prostora je lahko takšna, da nam na neki najbolj elementarni ravni pokaže: mogoče je tudi drugače prebivati, mogoče je doživljati prostor na način, ki se razlikuje od običajnega, ki je drugačen. To lahko pokaže arhitektura. To je neki minimalni korak, a po mojem mnenju zadošča. Arhitektura oblikuje človeško bivanje, človeka pelje k temu, da se mora skozi prekinitvev vedno na novo izumiti.

Kaj je po tvojem mnenju pravi odgovor na to, kar se kaže kot neuspeh arhitektov – recimo avantgardnih arhitektov iz prve polovice prejšnjega stoletja – da bi jim z arhitekturno radikalno zasnovanimi projekti stanovanjskih in javnih zgradb uspelo nagovoriti širok krog ljudi, nagovoriti jih v njihovi zmožnosti, da vidijo nove možnosti za bivanje, ki jih projekti odpirajo, jih sprejmejo in jih skozi lastno uporabo stavb in prostorov tudi razvijajo naprej?

Na prvo misel je moj odgovor, da je seveda nadaljevanje avantgarde tista prava možnost. Da ni uspela, neuspeh torej, sam na sebi ni znamenje ničesar. To, da neka ideja na svojem začetku ne uspe ali celo propade, je, če kot njen avtor res verjameš vanjo, ravno možnost, da se k njej vrneš in skušaš razumeti, kje so razlogi za njen neuspeh. In da jo na novo opredeliš – da torej nadaljuješ, pa čeprav gre pri tem za nadaljevanje, ki temelji na prekinitvi. Drugače kot tako, da projekt, za katerega misliš, da je to tisto, za kar gre, nadaljuješ tudi po spodletelih poskusih njegove realizacije, preprosto ne gre. Danes je lahko tisto, za kar gre arhitekturi,

nekaj čisto drugega, kot je to bilo za, recimo, arhitekturo Miesovega časa. Kljub tej različnosti pa lahko gre v osnovi še vedno za realizacije iste arhitekturne ideje. Samo dejstvo neuspeha ni dokaz za nič, ni dokaz za to, da je treba začetno idejo opustiti.

Dobro, govoriš o arhitektu, ampak kje je v tem procesu uporabnik? Praviš, da je praksa arhitekture razvijanje neke arhitekturne ideje, za katero arhitektu ali arhitektki gre – je torej uporabnik sestavni del procesa razvijanja ideje, v pomenu nekakšnega »materiala«, ki se skozi sam proces preoblikuje v drugačnega uporabnika, takšnega, ki vidi in živi arhitekturni potencial arhitekture – v arhitekturnega uporabnika?

Se strinjam, arhitekt s svojim delom ne ustvari le svojega arhitekturnega objekta, ampak soustvari tudi svojega uporabnika, torej arhitekturnega uporabnika. Morda bolj kot opomba pod črto pa naslednje: od arhitektov je mogoče pogosto slišati, da se pri konstruiranju objekta ne sme pozabiti na uporabnika. Včasih se mi zdi, da hočejo s tem reči: ne smemo pozabiti na naše naročnike. Ampak pojma naročnik in uporabnik se ne prekrivata. Uporabniki arhitekture smo namreč vsi. Že ko samo greš skozi mesto, si uporabnik arhitekture. Arhitekturni uporabnik je, zelo trivialno rečeno, ena od manifestacij načina, na katerega arhitektura oblikuje človeka. Ko arhitekt oblikuje prostor, vključuje to oblikovanje tudi neko implicitno predstavo, kaj je človek, kakšen je človek, ki bo v tem prostoru živel. Gotovo so tudi arhitekti, ki pač konstruirajo svoje vsakokratne objekte, ne da bi se preveč ukvarjali s tem, kaj je človek. To jih preprosto ne zanima. A če je arhitekt vsaj minimalno ustvarjaljen, če s svojim projektiranjem res oblikuje oziroma preoblikuje prostor, potem hkrati oblikuje oziroma preoblikuje tudi podobo človeka, pa naj to ve ali ne. Pomembno je, vsaj po mojem mnenju, da so arhitekti pripravljene razmišljati tudi o tem, kakšno podobo človeka soustvarjajo, ko ustvarjajo svoj objekt. Takšen razmislek je sestavni del projektiranja. Toda za to, da bi arhitekt lahko resno razmišljal o podobi človeka, ki jo implicira njegov konstrukcijski projekt, potrebuje močno podporo v sociologiji, filozofiji, psihoanalizi itn. Na podlagi te vednosti uporabnik za arhitekta ne bo le neka dodatna težava, skorajda tujek v projektu, ampak bo postal nekaj tako samoumevna, kot je to neki tehnični detajl.

V svojem delu na področju filozofije arhitekture kot enega ključnih vprašanj tega trenutka poudarjaš vprašanje možnosti avtonomnega delovanja, pri čemer stavo na avtonomijo podrobneje opredeljuješ kot gesto upora, natančneje, logičnega upora. V zvezi s tem me zanima dvojje. Prvič, zakaj praviš, da je stava na avtonomijo arhitekture tudi gesta upora? Uhojeno razumevanje arhitekturne avtonomije, tudi med arhitekti, namreč je, da zavzemanje za arhitekturno avtonomijo, nasprotno, pomeni umik v domeno stroke, v nekakšen slonokoščeni stolp arhitekture. In drugič, zakaj govoriš o *logičnem* uporu?

Formulacijo o logičnem odporu prevzemam od Badiouja. Izraz »odpor po logiki« uporabi Badiou, ko govori o francoskem odporniškem gibanju med drugo svetovno vojno. Odpor okupatorju je bil, kot pravi, preprosto logična konsekvence tega, da si misli. Kdor je bil pripravljen razmišljati o situaciji, ko je nemška vojska okupirala Francijo, je imel, logično vzeto, na voljo samo dve možnosti. Ali se podredi ali se upre. Odpor je bil logična konsekvence, ena od logičnih konsekvenc situacije, torej okupacije. Če si bil pripravljen misliti, si preprosto moral priti do sklepa, da se je treba okupaciji upreti.

Kaj to pomeni v primeru arhitekture?

Če je arhitektura avtonomna, če torej določa samo sebe, potem mora priti tudi do zaključka, da deluje v javnem prostoru, in prej ali slej mora priti tudi do tega, da se v tem javnem prostoru zavzema za ideje emancipacije, enakopravnosti. Ne more drugače, kot da se usmeri proti potrošniški družbi. Preprosto zato, ker potrošniška družba človeka ne nagovarja v njegovem avtonomnem bivanju. Za potrošniško družbo je človek nekdo, ki je del blagovnega sveta in blagovne produkcije, je kupec oziroma uporabnik neke menjalne vrednosti. Njegov način delovanja in njegov pomen sta s tem že vnaprej definirana. A biti človek je vsaj v eni potezi isto kot biti arhitekt: v tem, da nenehno izumljaš, redefiniraš samega sebe – to pomeni, da si avtonomen. Seveda smo vedno del družbe, vedno smo določeni z danimi družbenimi, kulturnimi, političnimi itn. razmerami – a to, kako s to določitvijo ravnamo, kaj iz nje naredimo, je odvisno v zadnji instanci od nas samih. Prav zato mislim, da je zahteva, ki jo lahko pogosto slišimo, da namreč arhitektura ne sme biti sama sebi namen, zelo problematična. Ne vem, ali imam prav, ampak zdi se mi, da je v tej zahtevi skrit naslednji argument: ne pozabimo, da je arhitektura tržna dejavnost, in za tržno dejavnost uporabnik ni tisti, ki naj bi prebival na človeka vreden način, ampak je v resnici potrošnik, ki sledi, če nekoliko poenostavim, določenim modnim trendom. In arhitekt mora zato vedno delati v okviru teh trendov. Sicer pa, zakaj bi zavzemanje za avtonomno arhitekturo navsezadnje ne pomenilo tudi zavzemanja za uporabnika? Zakaj kar na lepem to poudarjanje: avtonomija arhitekture, da, seveda, seveda – toda, ne pozabimo na uporabnika. Če pa je vendar uporabnik sestavni del kompleksnega sistema arhitekturne dejavnosti? Kaj je arhitektura po svojem pojmu? Je način gradnje za ljudi, uporabnik je vanjo vgrajen od vsega začetka.

Avtonomno delovanje povezuješ s pojmom želje, kot ga razvija Lacanova psihoanaliza, natančneje s pojmom odločene želje. Kaj ima avtonomija in kaj ima misel opraviti z željo? Lahko na kratko pojasniš to povezavo na primeru arhitekture, konkretno, pri delu arhitekta/arhitektke?

Pojem želje prevzemam sicer iz Lacanove psihoanalize, v okviru najinega pogovora ga uporabljam na elementarni ravni, in sicer kot poimenovanje tega, kar poganja, če lahko tako rečem, človeka kot govoreče bitje. Preneseno na arhitek-

turo to preprosto pomeni: če nekdo deluje kot arhitekt, ga žene želja arhitektura. No, lahko ga seveda žene tudi želja, da bi dobro zaslužil, navsezadnje je takšen pogonski moment vgrajen v skoraj vsako poklicno dejavnost. Oboje se ne izključuje, ampak to me tu ne zanima. Če smo del neke kreativne dejavnosti, potem je že samo dejstvo, da delujemo v njenem okviru, izraz naše želje. Po mojem mnenju v kreativni dejavnosti ne moreš zares delovati, ne da bi te v tem vodila želja, želja biti oziroma postati, denimo, dober filozof, arhitekt, glasbenik. Skratka, za to, da bi to postal, potrebuješ nekakšen pogon, in temu pogonu lahko rečemo želja. Denar kot pogonski motor se lahko kvečjemu pridruži želji biti dober arhitekt, vendar pa ne more narediti dobrega arhitekta. Prej nasprotno. Če privoliš samo v to, da te žene denar, potem prej ali slej začneš delati to, kar je modno, in izgubiš tisto, kar je bistveno, to pa je, da arhitektura izumlja samo sebe.

Zakaj govoriš o odločeni želji?

Ni dovolj, da željo imaš, temveč je treba svojo željo tudi želeti, in to je potem odločena, kar pomeni tudi odločna želja. Se pravi želja, ki nenehno teži k temu, da svoj objekt tudi realizira. In odločena ali odločna želja je v resnici nekaj, kar deluje v nas kot nekakšen nenehen *še!* Kot zahteva po nenehnem nadaljevanju. Je nekakšna bodica v našem delovanju, ki nam ne da nikoli miru, ki ne dopušča, da bi kadarkoli odnehali, pa naj gre za naše zmage ali za naše poraze. Priganja nas, da vztrajamo naprej.

Ko že govoriš o delovanju: v svojem delu poudarjaš, da mora arhitektura vključevati dve ravni delovanja, praktično izdelovanje in teoretsko refleksijo. Zakaj arhitektura potrebuje teorijo, in sicer svojo lastno teorijo, arhitekturno teorijo?

Meni se zdi naravnost samoumevno, da arhitekture kot, če poenostavim, prakse, se pravi kot konstrukcije in gradnje različnih objektov, preprosto ni brez arhitekture kot teorije. Teorija arhitekture in praksa arhitekture sta dve področji delovanja arhitekture in brez svojih dveh področnih disciplin arhitektura ne more preživeti kot avtonomna miselna praksa. Bo pač postala privesek neke druge dejavnosti in kot avtonomna znanstvena in estetska disciplina usahnila. Skratka, če ni sposobna, da bi na ravni teorije povedala, kaj je arhitektura in kako deluje v svetu, bo pomanjkljiva tudi njena praksa. Bo pač arhitektom neko drugo področje vednosti in delovanja določalo, kaj so kot arhitekti, kaj in kako naj delajo in predstavljajo svoje delo. Teorija arhitekture je, preprosto, eden od načinov, kako lahko arhitektura živi naprej. In teorija arhitekture se mora nenehno razvijati naprej, ne v svojem lastnem slonokoščinem stolpu, temveč v povezavi z drugimi področji vednosti. Potrebuje izposoje z drugih področij, saj drugače danes ne more živeti nobena teoretska disciplina. Omenila si Lacana: Lacan si je sposojal od lingvistike, matematike, zgodovine, res sposojal, matematike ni uporabljal kot matematik, ampak kot psihoanalitik. Podobno velja za Badiouja: uporablja matematiko, a kot

filozof. Skratka, to sposojanje je danes preprosto nujno. Nobena področna vednost ne more danes obstajati izolirano od drugih, potrebno je nenehno prestopanje mej lastne discipline, potrebne so plodne izposoje, uporaba tujih konceptov, uvoz pojmov, ki potujijo lastno misel, itn. Arhitektura potrebuje sociologijo, filozofijo, psihoanalizo..., naštevanje bi moral tu nadaljevati.

Sam pogosto začemjaš svoja predavanja o arhitekturi tako, da poveš, da boš o arhitekturi govoril kot filozof, s stališča filozofije. To se seveda lahko bere kot vnaprejšnje opravičilo, da se na samo arhitekturo ne spoznaš, da torej določenih stvari ne boš mogel povedati, hkrati pa je to tudi napoved, da boš kot filozof o arhitekturi lahko nekaj povedal. Kaj lahko filozofija pove (o) arhitekturi?

Gotovo je v tej moji izjavi tudi neka obrambna drža. Zato me je razveselilo, ko sem pred kratkim bral Adornov članek *Funkcionalizem danes* in sem videl, da je poslušalce svojega predavanja, arhitekta, nagovoril na enak način: z opozorilom na to, da ni strokovnjak za področje arhitekture. In Adorno gotovo ni nekdo, ki bi se moral pred komerkoli opravičevati za to, kako razmišlja. A se je vseeno opravičil. No, hkrati pa je takšno opravičilo tudi napoved, da boš o arhitekturi govoril na drugačen način, kot govorijo o njej arhitekti ali profesionalni teoretiki arhitekture. Kar zadeva filozofijo arhitekture, pa najprej: je neka razlika med filozofijo arhitekture in teorijo arhitekture. Teorija arhitekture bo v zadnji instanci vedno orientirana k temu, da pove tudi, kakšna je, če malo poenostavim, uporabna vrednost nekega področja vednosti ali delovanja. Skatka, kakšen izdelek lahko pade na koncu ven. Za filozofijo pa je bolj zanimivo, kot bi rekel Deleuze, izumljanje konceptov, se pravi, iskanje odgovora na vprašanje, kaj je arhitektura po svojem pojmu, kakšna je njena logična struktura, njeno mesto v kulturi in družbi. To so vprašanja, ki se zastavljajo vedno znova, so nekako neskončna. Zato me zelo veseli, da v Sloveniji obstaja vsaj en doktorat, tvoj, ki ga ne razumem samo jaz kot doktorat s področja filozofije arhitekture. Skratka, filozofija je mišljenje na ravni abstrakcije. Kar ne pomeni, da ne bi mišljenje na ravni abstrakcije bilo v sebi zelo konkretno, razvito v obliki precizne, torej konkretne argumentacijske mreže. Vendar ima vprašanje, »kaj je ta X, s katerim se ukvarjam, kako je zgrajen, kako glede na pojem tega, kar je, deluje v svetu«, definitivno prednost pred vprašanjem, »kako je to uporabno, kako se lahko proda«. No, lahko pa takšno konkretno razmišljanje na ravni abstrakcije vsebuje precej uživanja.